

Олена Жам, Тетяна Грудевич

●

СВОЛОК У ХАТІ ЧИНБАРЯ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ: ІСТОРИЧНИЙ, МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ, ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

DOI: 10.5281/zenodo.5804536

© О. Жам, Т. Грудевич, 2021. СС BY 4.0

Мета статті – висвітлити історію музеєфікації сволока Сазонта Грабовського в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Розглянути професійну та меценатську діяльність Сазонта Грабовського на посадах Запорізького кошового писаря, писаря Київського полку, Козелецького сотника наприкінці XVII – на поч. XVIII ст. Охарактеризувати художньо-орнаментальні особливості сволоку, матеріал, техніку виготовлення. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше комплексно розглянуто історію музеєфікації унікального музейного артефакту. **Методи дослідження** добиралися відповідно до поставленої мети. Використання методів джерелознавчого аналізу сприяло систематизації первинної інформації, а використання системного методу дозволило всебічно дослідити заявлену проблематику. Приділена увага історичному, історіографічному, мистецтвознавчому аспектам проблеми. **Зроблено висновок** про унікальність сволоку Сазонта Грабовського, необхідність його збереження та подальшого дослідження певних аспектів його функціонування в різні історичні періоди.

Ключові слова: Сазонт Грабовський, сволок, Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці, садиба чинбаря.

У вивченні етнічної історії та культури українського народу чимало недосліджених тем. З-поміж них можна виокремити історію унікального сволока, що на початку XVIII ст. підтримував стелю у будинку Сазонта Грабовського – сподвижника гетьмана І. Мазепи, Запорізького кошового писаря, писаря Київського полку, Козелецького сотника. З 1969 р. сволок С. Грабовського експонується в хаті «майстра-чинбаря» у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці в м. Переяславі Київської обл.

Не можна сказати, що порушена нами проблема не привертала до себе увагу дослідників, проте опубліковані розвідки мають фрагментарний характер¹. Сукупність історичних фактів життя та діяльності Сазонта Грабовського ще не набула свого комплексного висвітлення у вітчизняній науці, а також не всі обставини музеєфікації сволоку з'ясовані повною мірою.

Двір майстра-чинбаря був відтворений у переяславському скансені одним із перших – у 1968–1969 рр. До його складу входять хата, комора, повітка, саж. Хата збудована в 2-й чверті XIX ст. в с. В'юнище Переяславського повіту Полтавської губернії місцевими майстрами. У 1890-х рр. будинок був перебудований: на основі прихатньої комори збудо-

¹ Остронос Г.М., Дунайна І.Г. Козацькі сволоки з колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». *Матеріали науково-практичної конференції «Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – поч. XVIII ст.»*. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. С. 50–53; Шкіра М.В., Шкіра Н.М., Шкіра Л.М. Сволоки у контексті дослідження традиційного народного житла кінця XIX – поч. XX ст. *Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*. *Емінак: наук. щоквартальник*. 2018. № 1 (21). Січень–березень. Т. 3. С. 113–123; Грудевич Т.В. Двір чинбаря у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці: до історії музеєфікації та створення експозиції. *Сіверщина в історії України*. 2019. Вип. 12. С. 448–453.

Фото. 1–2. Фрагмент інтер'єру хати чинбаря
в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці.

вана хата для старшого сина власника (типу «хата+сіни+прихатня комора»)². Дах будівлі (чотирихилий, вкритий очеретом по латах) тримається на кількох сволоках: поперечний сволок у снігах, два сволочки у прихатній коморі, два поперечні сволоки, покладені на поздовжній сволок, у хаті. Останній, тобто поздовжній сволок, є головною балкою у споруді й справжнім витвором декоративно-ужиткового мистецтва кін. XVII – поч. XVIII ст. Саме він і належав колись Сазонту Грабовському. Це, зокрема, підтверджує напис, викарбуваний на ньому:

«БЛАГОДЕНСТВУЮЩОГО ВО ТРОИЦИ: ЄДИНАГА БОГА ТЩЕНИЕМ ПАНА СОЗАНТА ГРАБОВСКОГО ПИСАРЯ ПОЛКУ КИЕВСКОГО КОТОРОМУ МИРОТВОРНОЙ ПРЕЧИСТОЙ БОЖІЕЙ МАТЕРІ БЛАГОСЛОВЕНИЕМ І БЛАГОСЛОВЛЕНИЕМ АРХИЄРЕЄМ І ЗА ВИСОКОРОДНОГО ЯСНЕВЕЛЬМОЖНОГО ЕГО МИЛОСТИ ПАНА ІОАННА МАЗЕПШ ГЕТЬМАНА ВОЙСКА ЕГО ЦАРСКОГО ПРЕСВЯТОГО ВЕЛИЧЕСТВА ЗАПОРОЖСКОГО ТОМУ Ж ВОЗВШЕРЕЧЕННОМУ ПАНУ ГРАБОВСКОМУ І ЖОНЕ ЕВО АННЕ СОЛОМОНОВНЕ В ПРЕМИРНОЕ І БОГУ УГОДНОЕ СОЖИТЕЛЬСТВО...»

Згідно з вище наведеним текстом, власником сволоку був «Пан Созант Грабовський – писар Київського полку»³. Полковий писар – це представник військової та цивільної адміністрації полку в Гетьманщині у 2-й пол. XVII – XVIII ст., який видав полковою канцелярією. Полкові канцелярії були основним виконавчим органом влади на території полку, керував військовими, адміністративними, судовими й нотаріальними справами. Саме в полковій канцелярії зосереджувалося діловодство полку. Сюди надходили гетьманські й царські укази. Звідси надсилалися універсали, накази, листи полковників, ордери, рапорти, донесення, промеморії, інструкції тощо. Обов'язком полкових канцелярій було ведення і збереження компутів (списки полкових козаків, у яких фіксувалися відомості про господарське становище козаків, проходження ними військової служби). Полкова канцелярія укладала та зберігала свій архів⁴. Усе діловодство фіксувалося в кількох книгах, що називалися: книги записів указів царів та Малоросійських колегій, протокольні книги указів, одержаних від Генеральної військової канцелярії, ордерів, промеморій, інструкцій, рапортів, вхідних і вихідних документів. Особливе місце в діловодстві полкових канцелярій займали нотаріальні справи-заповіти, дарчі, акти куплі-продажу, написання й видача копій із різних документів і т. п. Діловодство полкових канцелярій контролювали полковник та Генеральна військова канцелярія⁵.

Розташовувалися полкові канцелярії, як правило, в будинку полковника, інколи – в магістраті. Писар разом із обозним, суддею, осавулами та хорунжими належав до полкової старшини, на яку спирався полковник при управлінні полком. На посаду писаря, яка вважалася цивільною, полковник призначав освічену особу із козацької старшини, шляхти, духовенства, козаків, міщан⁶. Під наглядом полкового писаря працювали канцеляристи: ресент (помічник писаря), канцеляристи (10–16 чол.), підписки, курінчики (гінці, дорученці), протоколісти, осавульці (або осавульчики)⁷. Зазвичай в полку був тільки один писар, однак, як виняток, інколи зустрічалося й по два писарі в одному полку (Слобожанщина), один із них видав військовими справами, другий – цивільними⁸.

У реєстрі козацької старшини Київського полку за 1648–1783 рр. згадуються прізвища полкових писарів у хронологічній послідовності, відповідно до того як вони обіймали цю посаду: Яхимович Іван (?–1649–1654.05.–?), Скороход Пилип Степанович (?–1657.10.–1658.08.–?), Яхимович Іван (?–1658.06.–08.–?), Григорович Лазар (?–1663.06.–?), Михайлович Лаврін (?–1663.11.–1666.10.–?), Пилипча (?–1665.05.–?), Васильович Андрій (?–1669.–?), Домонтович Петро Іванович (?–1671.02.–1676.02.–?), Долинський Петро Федорович (1682.07.–?), Кіпріанович Даниель, Солонина Данило Якович (?–1688.26.03.–1689.09.–?), **Грабський Сазонт** (?–1696.9.10.–?), Єнкевич Володимир (?–1709), Солонина Василь Якович (1710–715.05.–?) та ін.⁹ У вище наведеному переліку є Грабський Сазонт – полковий писар Київського полку (?–1696 р.). Ймовірно це і є особа, яка нас цікавить.

У цьому ж реєстрі згадується також якийсь Грабовський, що був сотником Козелецької сотні з 1706 по 1708 рр. До нього сотниками цієї сотні були: Борсук Петро Іванович (?–1703.08.–?), Ханенко Федір Лаврінович (?–1705.–?), Довгий Остап (1706.10., нак.). Сот-

² Грудевич Т.В. Двір чинбаря... С. 448–453.

³ Грабовський – Гр. *GENEO-ГЕНЕО. Міжнародний генеалогічний форум – Международный генеалогический форум – International Genealogical Forum*. URL: <http://forum.genoua.name>.

⁴ Чехович В.А. Полково-сотенний устрій. *Leksika.com.ua*. URL: <https://leksika.com.ua>.

⁵ Панашенко В.В. Полкове управління в Україні (сер. XVII – XVIII ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1997. С. 23–24.

⁶ Панашенко В.В. Полкова старшина. *Інститут історії України НАН Укряхни*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Polkova_starshyna.

⁷ Полковий писар. *Nina. Az*. URL: <https://www.wiki.uk-ua.nina.az>.

⁸ Панашенко В.В. Полкова старшина...

⁹ Кривошея В.В., Іржицький В.Ю. Українська козацька старшина Київського полку. *Гілея*. 2009. Вип. 20. С. 144–145.

никами після Грабовського були: Голод Микола (?–1712–1715–?), Підвисоцький Яків, Костяний Михайло (1727, нак.) та ін.¹⁰

Стосовно особи, що становить для нас дослідницький інтерес, В.М. Заруба зазначає наступне: Грабовський Сазонт – Запорозький кошовий писар у 1694 р., Київський полковий писар (1693–1704), Козелецький сотник (1708)¹¹.

Про той період, коли Сазонт (Созонт) Грабовський був Запорізьким кошовим писарем, відомо небагато. Почнемо з тлумачення, хто такий військовий писар (кошовий писар) – це виборна службова особа, що відала всією канцелярією Запорізької Січі у XVI–XVIII ст. Він розсилав накази по куренях, вів рахунки прибутків і витрат, здійснював дипломатичне листування. Ведучи всю документацію й кореспонденцію, писар мав значний вплив на внутрішню й зовнішню політику Війська Запорізького. Особа, яка отримала лист або відписала його замість писаря, страчувалася. У роботі писарю допомагав кошовий підписарій. Знаком посади військового писаря була довга чорнильниця – каламар («калям» – від схід. тростина), яку він під час військових рад зберігав за поясом, а також гусяче перо, застромлене за праве вухо. Обирався кошовий писар козацькою радою терміном на один рік, але, як правило, займав цю посаду протягом багатьох років.

Окремо слід вказати на документацію Запорізької Січі, в якій містяться згадки про Сазонта Грабовського. У 2-й пол. XVII ст. запорожці мали досить незалежне становище, могли проводити (і часто проводили) незалежний політичний курс, а їх документація (загалом відома для цього періоду погано) є яскравою й оригінальною, що, зокрема, засвідчують і листи, авторами яких був Сазонт Грабовський.

В.П. Ринсевич наводить інтитуляцію (частина початкового протоколу в формулярі, де зазначено ім'я й звання автора або авторів документу) маловідомого запорізького акту, в якому згадується писар Сазонт Грабовський: «Мы, власт славного Войска Запорозкого Низового, Семен Рубан атаман кошовий, Андрий Сулич (суддя?), **Созонт Грабовкий** писар, Петро Шременко асаул, под их царского пресвітлого величества обладательною рукою, и вси спилно найдуючися – известно подаем – з атаманами куріними и со всім так старшим, яко и меншим товариством» (04–05.1694 р.). Повністю текст цього акту наводиться в актовій книзі м. Полтави з колекції О. Лазаревського¹². Із нього випливає, що запорожці вважали своїм природним правом конфісковувати худобу тих полтавських жителів, які випасали її на запорізьких землях. На думку В.П. Ринсевича, згадуваний у вище наведеному акті писар Сазонт Грабовський – це, очевидно, той самий урядовець, що невдовзі зайняв посаду полкового писаря Київського полку¹³.

У книзі І.Ф. Павловського й В.М. Старковського «Полтавская битва и ее памятники» (Полтава, 1895) наведено фрагмент листа, написаного Сазонтом Грабовським Петру Іваненку (Петрику):

«...на все предложения, угрозы и предостережения Петрика и нурредин-салтана запорожцы ответили письмом, составленным января 15 дня войсковым писарем **Созонтом Грабовским**. Начав отдаленно с небесных знаков, открывающих дурную или хорошую судьбу человека, затем перейдя к почитанию православных царей, всеильно обретающихся панов, родных отцов и матерей, дорогих сродников, начитанный и красноречивый писарь войсковой Созонт Грабовский перешёл, наконец, к самой сущности дела и обратился с жестокими упрёками к “проклятому воплощённому врагу” Петрику. “Хотя ты, Петре, именуешься человекком православного рода, но взялся, на все злое, устремившись, за такое дѣло, через которое много христіанскаго народа погибло. Воистину, Господь не потерпит, но отомстит за это. Ты вносишь губительное опустошение мечем своим, вмѣстѣ с богомерзкими басурманами, въ самое основное гнѣздо православия, Москву, или, правильнее сказать, Малую Россію. Разсуди же сіе: на кого та вся клятва падеть, как не на тебя самого. И въ самомъ дѣлѣ, пока ты что-нибудь сдѣлаешь или и ничего не сдѣлаешь Москвѣ, а народу малороссійскому уже явная, через твой с государствомъ крымскимъ воинскій походъ, пагуба настанеть, чего не дай, предвѣчный царю небесный. Впрочемъ, об этой твоей губительной затеѣ мы, войско запорожское, доподлинно еще не знаемъ и желаемъ вполне доведаться и совершенно убѣдиться: по наученіюли кого другого, илиже самъ собою, как намъ докладываешь, въ листѣ своемъ, къ намъ писанномъ, якобы за отчизну нашу стоя, поднятъ на то крымское государство, чтобы, избавившись и освободившись отъ рабства и подданства, как московскихъ, такъ и нашихъ пановъ, принять перемирія на вѣчныя времена, вмѣсто совмѣстной жизни съ Москвою, отъ всего государства крымскаго. Разсуди же ты о томъ, хорошо-ли такъ будетъ: отлучившись отъ своей православной вѣры, ввергнувши гнѣздо свое малое, бѣдную Украину, въ сосѣдство с басурманами, этими супротивными дьяво-

¹⁰ Там само. С. 150.

¹¹ Заруба В.М. Козацька старшина гетьманської України (1648–1782). 2016. *Золота паланка*. URL: http://zolotapalanka.blogspot.ru/2012/04/blog-post_3281.html.

¹² ІР НБУВ НАНУ. Ф. 1. Од. зб. 62660. Арк. 51–51 зв. Див. також: Ринсевич В.П. Інтитуляції вищих козацьких урядовців в імперативних документах як фактор презентації політичного обличчя Гетьманщини другої половини XVII ст. *Наукові записки. Зб. пр. молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2001. Т. 6. С. 135. URL: http://www.cossackdom.com/articles/r/rinsev_getman.html

¹³ Ринсевич В.П. Інтитуляції вищих козацьких урядовців... С. 135.

лами, гонителями хреста господня, мы погубимъ нашу православную вѣру и, главное, что нужно сказать, попадемъ въ вѣчное рабство и неволю, къ чему не допусти ихъ, Боже, а намъ не дай дождаться этого въ вѣчные времена. А ты, предавшись отчаянію и забывши создавшего и искупившего тебя кровію Своей пресвятою, вмѣсто того, чтобы видѣть посѣ тьмы, въ вѣчные роды, свѣтъ не вечерній, наслаждаться, всегда радуясь о Господѣ, чертогами небесными, – ты самовольно отдался бездонному аду съ душою и съ тѣломъ и устремился на зло и противленіе Богу всемогущему, – единому душою желаемъ тебѣ бесѣдовать на вѣчные времена. И такъ какъ ты имѣешь данные тебѣ ханомъ, его милостью, клейноты, то съ ними и иди отъ насъ, войска запорожскаго, туда, куда имѣешь намереніе идти, не надѣясь получить клейнотовъ войсковыхъ: такъ какъ ты передался въ Крымъ без нашего вѣдома, нас оставивъ, намъ измѣнивъ и милостью нашею, данною тебѣ, пренебрегъ, то и теперь без нашего вѣдома походи твой дѣлай, а намъ больше ни въ чемъ не докучай»¹⁴.

Цей фрагмент листа також наведений у 3-му томі книги Д.І. Яворницького «Історія запорізьких козаків».

У Московському архіві міністерства юстиції зберігся документ (кн. 67, арк. 1250–1270), датований 1693 р., в якому засвідчена інша позиція Сазонта Грабовського на україно-російсько-кримські відносини:

«Тайный сторонник Мазепы войсковой писарь Сазонт Грабовский, беседа с Якимом Кнышом, объявил ему наедине, что как только хан крымский вернется из Венгерской земли, так запорожцы немедленно утвердят с ним мир и потом пойдут на великороссийские города: “Въ малой-же Россіи имъ не для чего воевать, потому что она сама въ себѣ, кого надобно, повоюетъ: винокурники, пастухи, овчары и голутьба всѣхъ своихъ начальниковъ и пановъ побьютъ. Хотятъ запорожцы идти на великороссійскіе города за то, что имъ присылается изъ Москвы не такое жалованье, какъ донскимъ козакамъ. Запорожцы сердятся и за то, что на Самарѣ построены города и осажены людьми; что вырубленъ ихъ стародавній лѣсъ; что на Орели сидитъ воевода съ воинскими людьми, тогда какъ въ статьяхъ Хмельницкаго написано такъ, что московскимъ ратнымъ людямъ быть на Украинѣ только въ трехъ городахъ. И то запорожцамъ въ большую тягость, что Москва гетмановъ, старшину и полковниковъ, кого виновнымъ найдеть, безъ вѣдома козаковъ беретъ и ссылаетъ въ Сибирь: виновныхъ въ какой-либо винѣ нужно судить по войсковымъ правамъ. Обидно запорожцамъ и то, что когда они просятъ войска въ помощь себѣ, то гетманъ и воевода отговариваются тѣмъ, что на то указа нѣтъ, безъ котораго они не смѣютъ никуда войскъ посылать, чѣмъ точно водятъ запорожцевъ за шею: отъ татаръ низового войска они не боронятъ, напротивъ того, черезъ войско и сами въ покою живутъ, войску-же черезъ то убытокъ одинъ: татары хватаютъ ихъ братію и въ неволю шлютъ. Оттого запорожцамъ непременно нужно выбиться изъ-подъ московскаго ярма: когда они достигнутъ того, тогда не будетъ имъ плѣненія отъ бусурманъ»¹⁵.

У наведеному документі Сазонт Грабовський названий «таємним прибічником Мазепи» й противником Москви. Український історик і політичний діяч О.П. Оглоблін, який досліджував повстання Петра Іваненка (Петрика) проти московського уряду, його договір із Кримом 1692 р., стверджував, що до справи Петрика мав таємну причетність гетьман І. Мазепа. Вона мала політичний мотив: «малося на думці скинути за допомогою Криму залежність України від Москви і створити незалежну українську державу на обох берегах Дніпра»¹⁶.

У 1696 р. Сазонт Грабовський став писарем Київського полку. Зберігся документ про розподіл майна за заповітом Агафії Солониної від 9 октобря (листопада) 1696 р., який підписали київські та козельцькі урядники, серед яких і Сазонт Грабовський, що вже значить-ся як писар полку Київського. Ось текст цього документу:

«По указу ясневелможного его милости пана Иоанна Стефановича Мазепы, гетмана Войска Его Царского Пресветлого Величества Запорожского, и подлуг духівнице в Богу зешлой пане Агафьи Костантиевой Солониновой, которая духовница високоповажним его рейментарским унивесалом обдарованна, мы, ныжей именованние, часть певную добр небожки пане Солониновой, в духовнице выраженную и природним способом легованную, пану Данилове Забеле выделилисмо: грошей тысячей три золотых червониями золотими, сребра в рожних сосудах шість гривень, меди казан пивный, кунтуш гвоздиковый аксамитный мужской, рисями подшитый з гузиками щирозлотными и из рубенами; рондзик пуклястий сребный, а з лежачих добр: двор Резиччин у Козелцу и солодовню, млин на меской гребле Козельской, другой от першаго при месту, а хутор за греблею в Козелцу, купленный в сполном заживанню, подлуг тестаменту, з паном Петром Солониною меет ему ж, пану Данилове, в селе Евминце куплею небозчиковскою млин, дворов два: един для приизду, а другой шинковный, сад з належитостями, при нем найдуючимися, и озера две купленние, а товару рогатого тридцатеро малого и великого и стаднини коней трое, позволяючи преможным указом рейментарским всеми добрами помененными, так рухомими, яко и лежащими, пану Данилу Забеле владети и пожитковати во вечние час из жоною изтпотомством, в чом для певности и сталости дали сее писа-

¹⁴ История запорожских казаков. Военные походы... *Флибуста*. URL: <http://flibusta.site> > read.

¹⁵ Мазепа, Палий, Петрик... *Дніпровський. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького*. URL: <http://www.museum.dp.ua> > zaporizhzhycossacks_07.

¹⁶ Оглоблін О. Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика). Аугсбург: Друкарня Д. Сажніна, 1949. С. 4.

не предреченому пану Данилову Забелі при підписі рук наших, при звиклої печаті. Деялося в Козелці, року и дня звышменованного. У подлинном писме подпись рук Іакова: Его Царского Пресветлого Величества Войска Запорожского полковник киевский Костантин Микиевский. Василий Чуйкевич, высланный от ясновельможного его милости добродяя пана гетьмана рукою власною. Трофим Подтериб, обозный полку Киевского. Иван Дворецкий, судья полку Киевского. Яков Барановский, асаул полку Киевского. **Созонт Грабовский**, писар полку Киевского. Петр Иванович, сотник козелецкий. Лукян Иванович, атаман городской козелецкий. Петр Яцкович, войт козелецкий. Порфен Радьч, бурмистр козелецкий. На подленном писме вышеименованных персон пят печатей приписано (№ 781, 1696, жовтня 9. Козелець...)»¹⁷.

Писарем Київського полку Сазонт Грабовський був 13 років (1696–1708). До нього полковим писарем був Данило Якович Солонина (?–03.1688–09.1689–?).

Увесь цей період (з 1691 р. по 1708 р.) Київським полковником і безпосереднім керівником Сазонта Грабовського був Костянтин Михайлович Мокієвський (Макієвський) (?–1709) – двоюрідний брат по матері (за іншими даними – небіж) гетьмана І. Мазепи та його найближчий сподвижник. Він походив із родини білоцерківської шляхти. Матір І. Мазепи, Марина, також була з роду Мокієвських.

Полковники були представниками військової адміністративної влади на території полку й виконавцями доручень гетьмана, генеральних та старшинських рад. Прерогативи полковника охоплювали широке коло адміністративних, військових, судових і фінансових повноважень: забезпечення мобілізації ввіреного військового підрозділу, здійснення всієї повноти розпорядчих функцій на підвладній території тощо. Насамперед полковники розпоряджалися земельним фондом, організували фінансову справу, справляли податки до військового скарбу, віддавали в оренду підприємства, що належали до військового фонду, збирали орендну плату. При управлінні ввіреним йому полком полковник спирався на полкову старшину, до складу якої входили: полковий обозний, полковий суддя, полковий осавул, полковий писар і полковий хорунжий.

Отже, Сазонт Грабовський як полковий писар і представник полкової старшини Київського полку був близькою особою до полковника К.М. Мокієвського та гетьмана І.С. Мазепи. Разом із полком брав активну участь майже у всіх воєнних акціях Гетьманщини.

У 1708 р. гетьман І. Мазепа призначив свого родича К.М. Мокієвського Чигиринським полковником (1708–1709). Того ж року полкове управління Київського полку було переведене до м. Козельця Козелецької сотні Київського полку. Місто залишалось адміністративним центром Київського полку до 1781 р. Тут жили полковник, полковий писар та інша козацька старшина. Відомо, що писарем Київського полку в цей період був Єнкевич Володимир (?–1709), а Сазонт Грабовський став Козелецьким сотником¹⁸. За даними В.М. Заруби – Сазонт Грабовський став сотником з 1708 р., за інформацією В.В. Кривошеї – з 1706 р.¹⁹ Попередником Сазонта Грабовського на посаді сотника був Довгий Остап (1706.10., нак.), а наступником – Голод Микола (?–1712–1715–?)²⁰.

У Гетьманщині «сотник» – це особа, що очолювала військову й адміністративно-територіальну одиницю – сотню. На території сотні сотник здійснював військову, адміністративну й судову владу. Очолював сотенну старшину, до якої входили сотенний отаман (городовий), сотенний писар, сотенний осавул, сотенний хорунжий. Як голова сотенного суду, сотник розглядав цивільні й незначні кримінальні справи. У 1648–1657 рр. посада сотника була виборною: обирався на козацькій сотенній раді й затверджувався полковою радою або радою генеральної старшини. Із 1687 р. сотників призначав полковник або гетьман. Звідси можемо припустити, що Сазонт Грабовського призначив сотником гетьман І. Мазепа або котрийсь із чинних на той час полковників Київського полку: Коровка-Вольський Федір Григорович (1706, нак.), Борсук Петро (1706, нак.), Коровка-Вольський Федір Григорович (1708–1712)²¹.

Сазонт Грабовський за прикладом свого колишнього керівника й наставника К.М. Мокієвського, а також гетьмана І. Мазепи, був щедрим меценатом української Церкви. За це його називали ктитором – особа, яка виділяла кошти на будівництво або ремонт православного храму чи монастиря, оздоблення його іконами, фресками, предметами мистецтва. С. Панько зазначає, що київський полковий писар Грабовський був фундатором головної Богословської церкви в Козельці, збудованої у 1732 р.²² При цьому дослід-

¹⁷ Архив темы Забелло, Забела. *Генеалогический форум ВГД*. URL: <https://forum.vgd.ru> > pos.

¹⁸ Кривошея В.В., Іржицький В.Ю. Українська козацька старшина... С. 145.

¹⁹ Заруба В.М. Козацька старшина гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки. Дніпропетровськ: Ліра, 2011. 932 с.

²⁰ Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Київ: Стило, 2010. С. 32.

²¹ Там само, С. 27.

²² Див.: Панько С. Козелецький Богословський дівочий монастир. *Сіверянський літопис*. 2018. № 5. С. 71–74.

ник посилається на «Описи Київського намісництва 70–80-х рр. XVIII ст.»: «На форштадте монастирь девичий. В нем 2 церкви. Одна – старая совсем, ветхая, Иоанна Богослова, построена в 1732 году коштом писаря полкового киевского Грабовского, а другая – трапезная святых отец Онуфрия и Петра Афонского, 1739 года, от добротного подаяния»²³. На думку С. Панька, пан Грабовський, писар Київського полку, збудував новий дерев'яний храм на місці ветхого його попередника раніше. У книзі «Историко-статистическое описание Черниговской епархии» (1873) він виявив запис про те, що у 1720 р. інокія Мінодора Олександрівна Білкевічева та Пелагея Василівна Ольховська подарували храму Св. Іоанна Богослова Козелецького дівочого монастиря євангеліє на спомин душі покійної насельниці монастиря: «Року 1720 сооружися сие євангеліє до храму св. іоанна Богослова монастиря девичого Козелецкаго, коштом преставльшейся инокини Минодоры Александровой Белкевичевой, а старанием Пелагии Васильевой Ольховской»²⁴. Автор дійшов цілком логічного висновку про те, що священна книга дарувалася вже діючій обителі, принаймні, до 1720 р.²⁵ Це підтверджується й тією обставиною, що в 1732 р. Сазонт Грабовський уже не був писарем Київського полку. У цей період полковим писарем був Стопановський Іван (1729–1737.08.)²⁶.

Найбільшою проблемою, яка виникла в процесі нашого дослідження, стало питання – яким чином сволок із хати Сазонта Грабовського потрапив до Свято-Вознесенського Флорівського монастиря (Київ).

У 1990-х рр. генеральний директор на той час Переяслав-Хмельницького державного історичного музею (згодом НІЕЗ «Переяслав») М.І. Сікорський розповів журналісту М.Г. Махінчуку, як сволок потрапив до музею: «Мазепа залишив по собі доброї пам'яті. Досі служать споруди, зведені його коштом. Він на те грошей не шкодував. Жоден гетьман не поклав стільки свого майна на долю України... Його мати була ігуменею Фроло-Вознесенського монастиря у Києві. Була доброю жінкою, тримала на Подолі будинок для мало імущих приїжджих... Коли йшла реконструкція старого Подолу, ми знайшли його. Звичайно, то була вже дуже ветха споруда. Але сволок – могутній, дубовий – ще ого го! Там збереглися вензелі про його приналежність господині – ігумені, і викарбувано рік: 1702. – І де він тепер? – Тримає дах над хатою чинбаря у нас на горі...»²⁷

Мати гетьмана І. Мазепи – Марина Мазепа (1617–1709) – після смерті чоловіка у 1666 р. вступила до Луцького Хрестовоздвиженського православного братства, а потім прийняла постриг під ім'ям Марія Магдалина й із 1683 (1686) р. вже була ігуменею Києво-Печерського Вознесенського й Глухівського Успенського дівочих монастирів (один із найвідоміших монастирів Києва, що існував із XVI ст. до 1712 р. Містився навпроти Києво-Печерської лаври, на місці теперішнього «Мистецького Арсеналу»). У 1712 р. за наказом Петра I монастир було ліквідовано й об'єднано з Флорівським монастирем – найдавніший жіночий монастир Києва, відомий із XVI ст., розташований на Подолі. Значної перебудови храм зазнавав після пожеж 1718 та 1811 рр. Після його відновлення в 1811–1824 рр. до Флорівського монастиря перейшли й численні маєтності Вознесенського. У результаті чого з одного із найбідніших він став одним із найбагатших. Із 1732 р. він став називатися Свято-Вознесенським Флорівським монастирем²⁸. До кінця XVIII ст. більшість будівель Флорівського монастиря залишались дерев'яними, тому пожежі 1718 та 1811 рр. їх знищили. Після пожеж кілька разів монастирські будівлі реставрувалися і, ймовірно, саме тоді якимось чином до будинку для «мало імущих приїжджих» паломників, про який згадує М.І. Сікорський, і потрапив сволок із будинку Сазонта Грабовського. У різні періоди на території обителі знаходилися: училище для дівчаток із бідних сімей, богадільня, лікарня. У 1929 р. монастир закрили, а будівлі роздали різним установам. Так, наприклад, у церкві Казанської Богоматері розташували цех протезного заводу, у келійних корпусах – житлокооператив, у Вознесенському соборі та Воскресенській церкві – майстерні «Укрпроектреставрації». Зважаючи на те, якими тісними були відносини між Переяслав-Хмельницьким державним історичним музеєм та «Укрпроектреставрацією» у 1960-х рр., цілком вірогідно припустити, що саме ця установа й передала до музею сволок Сазонта Грабовського. Щоправда, брак джерел залишає такі думки на рівні припущень.

Певний інтерес становить також і та обставина, що зазначений сволок перебував нібито в будинку для бідних паломників. Паломництво світського населення та духовенства (чернецтва та білого священства) колективно та індивідуально до православних святинь

²³ Описи Київського намісництва 70–80-х рр. XVIII ст.: описово-статистичні джерела АН УРСР. Археологічна комісія та ін.; Упор. Г.В. Болотова та ін.; Редкол.: П.С. Сохань. Київ: Наукова думка, 1989. С. 56.

²⁴ Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга третья. Чернигов, 1873. С. 187.

²⁵ Панько С. Козелецький Богословський дівочий монастир. С. 73.

²⁶ Кривошея В.В. Козацька старшина... С. 28.

²⁷ Махінчук М.Г. Обереги нашої пам'яті: Книга для читання з історії Рідного краю. Одеса, 1998. С. 105–106.

²⁸ Маленков Р. Храмы Подолу. Флорівський монастир. *Україна Інкогніта*. URL: <https://ukrainaincognita.com>.

Києва було звичним явищем у XVIII ст. Іногородні богомольці зупинялися в постійних дворах, готелях, приміщеннях шкіл, міщанських будинках чи квартирах. Я.М. Шульга зазначає, що у Києві бідні поклонники ночували здебільшого при монастирських притулках, де могли одержати прихисток і безкоштовну їжу²⁹. Звісно, Свято-Вознесенський Флорівський монастир також мав постійний будинок для бідних богомольців. На плані 1695 р. на території Флорівського монастиря позначені дерев'яні споруди: дзвіниця з брамою, церква, келії, господарські будівлі, а також «заїжджий двір». У 1712 р. відбулося об'єднання монастирів Флорівського та печерського «шляхетського» Вознесенського. Ігуменями монастиря стали родички К.М. Мокієвського: Марія Мокієвська (1712–1737) та Памфілія Мокієвська (1737–1740). У документах згадується, що в цей час на території монастиря розміщувалися: будинок ігумені, келії, корпуси, «конюшений двір» та готель для постояльців. Їх зображення збереглися на кресленнях 1810-х рр. архітектора А.І. Меленського. Усі ці монастирські споруди були дерев'яні. Їх знищила пожежа 1811 р. У подальшому вони були відновлені³⁰.

Поки що залишається відкритим питання, яким чином у монастирському притулку для бідних богомольців опинився іменний сволок Сазонта Грабовського. Можемо лише припустити, що внаслідок низки перебудов, спричинених пожежами 1718 та 1811 рр., а також у зв'язку з передачею майна Вознесенського монастиря Флорівському монастирю зазначений сволок потрапив до монастирського притулку. Тим більше, що в практиці житлобудування українців існував звичай переносити міцний сволок зі старої хати до нової оселі.

На плані міської забудови Подолу 1803 р. під № 683 позначена садиба київського полковника К.М. Мокієвського, розташована поряд із Петропавлівською церквою (у 1717 р. уряд передав її грецькому купцю Ф. Корбею)³¹. Вище зазначалося, що у будинку полковника традиційно розміщувалася полкова канцелярія – робоче місце Сазонта Грабовського. Із великою вірогідністю можна стверджувати, що й сам писар С. Грабовський мав проживати десь неподалік, принаймні, в цьому районі. Можна стверджувати, що будинок він збудував у 1702 р., оскільки саме ця дата зазначена на сволоці.

Більш детально розглянемо художньо-декоративні, технічні та інші особливості сволоку. Виготовлений він із масивного стовбуру дуба. У поперечному перетині має прямокутну форму. Із трьох сторін різьблений. Викарбуваний фігурними літерами текст у поєднанні з рослинно-геометричним орнаментом складають цілком оригінальний візерунок, характерний для майстрів Середнього Придніпров'я. Текст, виконаний старослов'янською мовою, повідомляє про те, що сволок виготовлений у часи гетьманування І. Мазепи для будинку писаря Київського полку Сазонта Грабовського та його дружини Ганни Солomonівни на щасливе богоугодне подружнє життя. Над скороченими написами слів викарбувані титли. Літери на сволоці орнаментовані, переплітаються між собою та з'єднуються в слова. Серед більших літер розміщені менші. Одна й та сама літера часто написана різними шрифтами, чимало літер оздоблені завитками.

²⁹ Шульга Я.М. Паломництво до київських православних святинь у XVIII ст.: соціоантропологічний вимір. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.01. Історія України. Київ, 2015. *Чтиво*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shulha_Yana_Pal... С. 113.

³⁰ Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII – поч. XIX ст. Відповід. ред. д. і. н., проф. М.Ф. Дмитрієнко. Київ: Стило, 2003. С. 106–107.

³¹ Там само. С. 90.

Фото. 3–6. Фрагмент сволюку Сазонта Грабовського.

Текст і візерунки виконані плоским-контурним, виймчастим, трьохгранновиймчастим різьбленням. Поряд із неглибоким плоским різьбленням трапляється також яскраве рельєфне різьблення, елементи якого випукло виступають із глибини дерева. Використання різноманітних технік різьблення в результаті впливало на художній образ виробу, сюжет, ритм, глибину різьби, мотиви й деталі орнаменту. Висока майстерність, з якою виконано різьблення, свідчить про вправність майстра, художній смак, вміння добре малювати, довід у виготовленні таких речей.

Значне місце на сволоці відведене християнським та козацьким символам. На чільній стороні в центрі сволока в овальному квітковому обрамленні викарбуваний багаторамений хрест (дерево життя), зображення булави виконане різьбленим гостролистим візерунком, пірнач – дещо простішим орнаментом. З боків – козацька символіка, що виражає віру в єдиного Бога Ісуса Христа та захист православної віри. Під хрестом зображений пагорбок, могила – Голгофа та череп Адама, від якого пішов рід людський. Навколо хреста літери: ИИЦИ (Ісус Назарянин Цар Іудейський), ІСХС (Ісус Христос), НИКА (що з грецької означає – перемога), літери КГМЛ (хрест Господній, місце лобне), РБ (рай бисть, раб Божий). Зверху в овальному рослинному обрамленні напис: «Цар Слави», де перед словом «слави» вирізьблена голова змії як символ розуму, родючості, дощу. Навколо обрамлення в чотирьох круглих (овальних) розетках вирізьблені імена Євангелістів Іоанна, Матвія, Марка, Луки³².

Отже, понад 60 років сволок із хати Сазонта Грабовського експонується в сільській хаті з с. В'юнище Переяславського повіту Київської губернії в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни. Він став його родзинкою, яку не обходить увагою жоден музейний відвідувач. Сподіваємося, що введені до наукового обігу нові дані стосовно життєдіяльності Сазонта Грабовського та музеєфікації сволоку стануть у нагоді дослідникам і туристам, які відвідують переяславський скансен.

References

- Hrudevych, T.V. (2019). Dvir chynbaria u Muzei narodnoi arkhitektury ta pobutu Serednoi Naddnyprianshchyny: do istorii muzeiefikatsii ta stvorennia ekspozytsii [Chinbar yard in the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper region: to the history of museification and creation of the exposition]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Sivershchyna in the History of Ukraine*. Vyp. 12. P. 448–453.
- Kryvosheia, V.V., Irzhytskyi V.Yu. (2009). Ukrainka kozatska starshyna Kyivskoho polku [Ukrainian Cossack sergeant of the Kiev regiment]. *Hileia – Gileya*. Vyp. 20. P. 143–155.
- Kryvosheia, V.V. (2010). Kozatska starshyna Hetmanshchyny. Entsyklopediia [Cossack foreman of the Hetmanate. Encyclopedia]. Kyiv, Ukraine.
- Ostronos, H.M., Dunaina I.H. (2006). Kozatski svoloky z kolektsii Natsionalnoho istoryko-etnografichnoho zapovidnyka «Pereiaslav» [Cossack bastards from the collection of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii «Kulturno–relihiyni rozvytok Hetmanshchyny kintsia XVII – pochatku XVIII st.» – Materials of the scientific-practical conference «Cultural and religious development of the Hetmanate in the end of XVII – the early XVIII c.»*. Nizhyn, Ukraine.
- Panashenko, V.V. (1997). Polkove upravlinnia v Ukraini (seredyna XVII – XVIII st.) [Regiment management in Ukraine (mid XVII – XVIII c.)]. Kyiv, Ukraine.
- Panko, S. (2018). Kozeletskyi Bohoslovskiy divochyi monastyr [Kozelets Theological Convent]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*. № 5. P. 71–75.
- Popelnytska, O. (2003). Istorychna topohrafiia kyivskoho Podolu XVII – pochatku XIX st. [Historical topography of Kyiv Podol of the XVII – the early XIX c.]. Kyiv, Ukraine.
- Rynsevych, V.P. (2001). Intyuliatsii vyshchyykh kozatskykh uriadovtsiv v imperatyvnykh dokumentakh yak faktor prezentatsii politychnoho oblychchia Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII st. [Intitulations of senior Cossack government officials in imperative documents as a factor in the presentation of the political face of the Hetmanate in the second half of the XVII c.]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv – Proceedings. Collection of works of young scientists and graduate students*. T. 6. P. 126–136. Kyiv, Ukraine.
- Shkira, M.V., Shkira, N.M., Shkira, L.M. (2018). Svoloky u konteksti doslidzhennia tradytsiinoho narodnoho zhytla kintsia XIX – pochatku XX st. Muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Serednoi Naddnyprianshchyny Natsionalnoho istoryko-etnografichnoho zapovidnyka «Pereiaslav» [Svoloky in the context of the study of traditional folk housing of the late XIX – the early XX c. of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: scientific quarterly*. T. 3. № 1.
- Shulha, Ya.M. (2015). Palomnytstvo do kyivskykh pravoslavnykh sviatyn u XVIII st.: sotsioantropologichnyi vymir [Pilgrimage to Kyiv Orthodox shrines in the XVIII c.: socio-anthropological dimension]. *Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Spetsialnist 07.00.01. Istoriiia Ukrainy – Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences. Speciality 07.00.01. The History of Ukraine*. Kyiv, Ukraine.

³² Остронос Г.М., Дунайина І.Г. Козацькі сволоки... С. 50–53.

Zaruba, V.M. (2011). Kozatska starshyna hetmanskoï Ukrainy (1648–1782): personalnyi sklad ta rodnyni zviazky [Cossack foreman of Hetman Ukraine (1648–1782): personnel and family ties]. Dnipropetrovsk, Ukraine.

Жам Олена Михайлівна – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Музею хліба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (вул. Шевченка, 8, м. Переяслав, Київська обл., 08400, Україна).

Zham Olena M. – candidate of historical sciences, leading researcher Bread Museum, National historical and ethnographic reserve «Pereyaslav» (Shevchenka Str., 8, Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine).

E-mail: zham.olena@ukr.net

Грудевич Тетяна Вадимівна – старший науковий співробітник Музею «Поштова станція» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (вул. Шевченка, 8, м. Переяслав, Київська обл., 08400, Україна).

Grudevich Tetiana V. – senior employee of the Museum «Post Station» of the National Historical and Ethnographical Reserve «Pereyaslav» (Shevchenka Str., 8, Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine).

E-mail: grydevichsofiko@ukr.net

THE SVOLOK FROM CHINBAR'S HOUSE AT THE MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE OF THE MIDDLE DNIEPER: HISTORICAL, GRAPHICAL AND ARTISTICAL REVIEW

The purpose of the publication is to shed light on the history of musefication of the «svolok» of Sozant Grabovskiy at the Museum of Folk Architecture And Life Of The Middle Dnieper of The National Historical and Ethnographical Reserve «Pereyaslav». To consider the Sozant's Grabovskiy professional and patronage activity as a main clerk of Zaporizhzhia, Kyiv regiment, and centurion of Kozelets at the end of XVII – the beqina of XVIII c. To characterize the artistical and ornamental features, material and the manufacturing technology of the «svolok». Scientific novelty is that the artifact was firstly considered comprehensively with its history. The methods of the research is unique, due to the purpose. The use of methods of source analysis contributed to the systematization of primary information, and the use of a systematic method allowed a comprehensive study of the stated issues. Historical, graphical, artistical methods are under consideration. In this article we made the conclusion about the uniqueness of the Sozant's Grabovskiy svolok, the necessity of its preservation and future discovering of different aspects of its functioning in different periods of the history.

Key words: Sozant Grabovskiy, the svolok, The Museum of Folk Architecture and Life of The Middle Dnieper, Chinbar's farmstead.

Дата подання: 25 жовтня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 30 жовтня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Жам, О., Грудевич, Т. Сволук у хаті чинбаря Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини: історичний, мистецтвознавчий, історіографічний огляд. *Сіверянський літопис*. 2021. № 6. С. 25–35. DOI: 10.5281/zenodo.5804536.

Цитування за стандартом APA

Zham, O., Grudevich, T. (2021). Svolok u khati chynbaria Muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Serednoi Naddnyprianshchyny: istorychnyi, mystetstvoznavchyi, istoriohrafichnyi ohliad [The svolok from chinbar's house at the museum of folk architecture and life of the middle dnier: historical, graphical and artistical review]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 25–35. DOI: 10.5281/zenodo.5804536.

